

POLITICKÉ ZÁKLADY FORMOVANIA MODERNEJ ARABSKEJ SPOLOČNOSTI VO VÝCHODNEJ ČASTI BLÍZKEHO VÝCHODU (AL-MAŠRIQ) OD KONCA PRVEJ DO KONCA DRUHEJ SVETOVEJ VOJNY

František Škvrnda*

KAROL R. SORBY: *Blízky východ v medzinárodnej politike (1918 – 1945)*. Bratislava: Ekonóm, 2009, 188 s., ISBN 978-80-225-2735-4

Situácia na Blízkom východe je v popredí interdisciplinárneho záujmu viacerých vied, v ktorom dominuje pohľad politických vied. Nová monografia popredného slovenského orientalistu **Karola R. Sorbyho** – *Blízky východ v medzinárodnej politike (1918 – 1945)* (Bratislava: Ekonóm, 2009, 188 s., ISBN 978-80-225-2735-4) je cenným príspevkom k poznaniu témy a prispieva k vytváraniu uceleného a vyváženého pohľadu naň.

Monografia je určená študentom inžinierskeho a doktorandského štúdia na Fakulte medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, ale zaslúži si pozornosť aj širšej odbornej verejnosti, ktorá sa zaujíma o problematiku Blízkeho východu. Táto téma sa na Slovensku v posledných 20 rokoch, najmä pod vplyvom masívneho pôsobenia elektronických médií, často zjednodušuje. V našich médiách sa v tomto kontexte nevenuje dostatočná pozornosť nielen objasňovaniu historických aspektov etnických a konfesiónálnych procesov v regióne, ale ani ich politickým, ekonomickým a kultúrnym súvislostiam a dôsledkom, ktoré aktuálne pôsobia.

Aktuálnosť témy medzivojnovej histórie Blízkeho východu je v podobe podanej v monografii umocnená aj tým, že v posledných rokoch sledujeme vytváranie multipolárneho usporiadania moci v medzinárodných vzťahoch. Zložité pôsobenie formujúcej sa multipolarity je navyše komplikované aj protirečivými tendenciami prechodu časti sveta k postmodernému štádiu vývoja spoločnosti. Nastal koniec veľkého rozprávania o univerzálnosti

* Doc. PhDr. František Škvrnda, CSc. pôsobí ako vedúci Katedry medzinárodných politických vzťahov Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave, skvrnda@euba.sk.

západného modelu spoločnosti (sveta), ktoré je založené najmä na jednom a nemennom výklade o slobode trhu, liberálnej demokracii, či ľudských právach a pod. jednostranne sprostredkovanom predovšetkým mediálno-politickým spôsobom. Pochopenie súčasného sveta a riešenie problémov medzinárodných vzťahov v ňom si vyžaduje venovať zvýšenú pozornosť aj objasňovaniu iných pohľadov na ich vývoj, než sa s nimi stretávame len v anglosasky orientovanej teórii. Obsah a zameranie monografie umožňuje slovenskej odbornej verejnosti zaujímajúcej sa o problematiku Blízkeho východu siahnuť po diele, ktoré dopĺňa nevelkú zbierku prameňov na túto tému. V publikácii sa kultivovaným spôsobom poukazuje na otázky, ktoré u nás zatiaľ neboli uceleným spôsobom spracované a ktorými sa treba viac zaoberať, aj v súvislosti s vytvárajúcimi sa tendenciami vývoja súčasných medzinárodných vzťahov. Dielo preto predstavuje tiež podnetný príspevok k formovaniu dejín medzinárodných vzťahov na Slovensku. Bolo by potešujúce, keby na monografiu nadviazali ďalšie podobné publikácie, zaoberajúce sa či už Blízkym východom, alebo aj inými regiónmi medzinárodných vzťahov (svetovej politiky).

Doc. PhDr. Karol R. Sorby, DrSc., má za sebou bohatú vedeckovýskumnú i pedagogickú prax v rôznych inštitúciách. Je autorom viacerých monografií a množstva statí a článkov vo vedeckých a odborných časopisoch a tiež materiálov pre štúdium arabského jazyka. Viacero rokov strávil aj priamo v oblasti, ktorou sa zaoberá – na Blízkom východe. Okrem študijných pobytov na Káhirskej univerzite má tiež diplomatické skúsenosti z regiónu, keď v rokoch 1993 – 1997 bol vedúcim Zastupiteľského úradu SR v Bagdade. V súčasnosti je riaditeľom Ústavu orientalistiky SAV a pedagogicky pôsobí aj na Katedre medzinárodných politických vzťahov Fakulty medzinárodných vzťahov Ekonomickej univerzity v Bratislave. V novej monografii podáva výsledky skúmania v nosnej oblasti svojej vedeckovýskumnej činnosti, ktorou je novodobá história arabského sveta so zameraním na arabský východ.

V dani na Blízkom východe, ktorý sa často označuje aj za kolísku civilizácie, asi ešte viac ako v iných regiónoch svetovej politiky, objasnenie aktuálnej situácie i hľadanie možností riešenia problémov vyžadujú poznanie historických aspektov vývoja v ňom. Blízky východ predstavuje oblasť, kde sa už tisícročia stretávajú civilizácie a dochádza k rôznym zrážkam v boji o moc a bohatstvo v samotnom regióne, ale aj v širšom geografickom, politickom a sociálno-ekonomickom priestore. Z toho pohľadu majú dejiny

regiónu mimoriadne zložitý – mnohorozmerný a viacvrstvový – charakter. V predhovore autor naznačuje základný zmysel a smerovanie spracovania monografie „*Blízky a Stredný východ je v súčasnosti veľmi často spomínaná časť sveta. Je to najmä v súvislosti s hrozbami, ktoré akoby tento región vnášal do nášho života. Skúmanie týchto hrozieb nie je predmetom tejto práce, ide skôr o istú sondu do nedávnej histórie, keď sa arabská spoločnosť pod tlakom vonkajších vplyvov formovala do súčasnej podoby.*“ (s. 5)

Za meritórne vymedzenie rámca analýzy témy publikácie možno považovať konštatovanie, že rozhodujúci impulz na sekulárny pohľad na národ sa medzi Arabmi vytvoril na prelome 19. a 20. stor. Islamské, nábožensky orientované myslenie Arabov sa začalo dynamicky meniť po tom, ako sa arabský nacionalizmus oddelil od mladotureckého hnutia, ktoré sa čoraz viac prikláňalo k panturkickej ideológii, opúšťajúcej panosmanizmus. V arabskom nacionalizme sa to považovalo za znak tureckej nadradenosti a podcenenie Arabov. Je pochopiteľné, že rozpad Osmanského impéria preto predstavoval výrazný podnet pre rozvoj arabského nacionalizmu a vzbudil v ňom mnohé nádeje. **K. R. Sorby** v súvislosti s tým zvyrazňuje, že mnohé súčasné udalosti v regióne majú svoje korene práve v období, ktorým sa zaoberá v monografii.

Jednou zo špecifických črt súčasnej arabskej spoločnosti je, že sa nachádza na území viacerých štátov, ktoré sa od seba neraz sociálnopoliticky odlišujú. Ide opäť o fenomén odlišný od západnej (najmä európskej) civilizácie, kde, naopak, dominujú národné štáty, ktoré sa sformovali na jazykovom základe. Národy v Európe sa v podmienkach Vestfálskeho systému sústredili na vytváranie unitárnych štátov, kde výnimky predstavujú len pohraničné oblasti niektorých štátov, kde je národnostne zmiešané obyvateľstvo, čo niekedy prináša aj prvky napätia. Situácia na Blízkom východe je však odlišná – arabsky hovoriace obyvateľstvo sa tu nachádza na území viacerých štátov a silnejšie, ako úzko chápaná etnická a nacionálna diferenciacia, tu pôsobia aj ďalšie politické, sociálne a kultúrne faktory. Situáciu komplikuje aj to, že mnohé hranice súčasných štátov na Blízkom východe boli v dôsledku osmanského útlaku a pôsobenia Veľkej Británie a Francúzska v medzivojnovom období vytýčované umelo a zisťne, bez prihliadnutia k minulosti a tradíciám.

Okrem historickej dimenzie situáciu na Blízkom východe teda silne podmieňujú aj regionálne zvláštnosti, ktoré majú iný charakter, ako ich

poznáme v Európe. **Karol R. Sorby** sa v záujme čo najprecíznejšieho postihnúť tejto špecifickosti sústreďuje na javy a procesy v arabských krajinách Blízkeho východu, ktoré sa nachádzajú v jednej z jeho najtypickejších častí – na arabskom východe („al-mašriq“).

Autor monografie na relatívne malom priestore pre takúto tému podáva teoreticky fundovaný pohľad, ktorý má hutný charakter. Pri objasňovaní problémov sa opiera o bohaté zdroje originálneho arabského pôvodu. Spája ich s obsahom popredných diel orientalistov zo západnej literatúry, najmä americkej a anglickej, ale odvoláva sa aj na pramene českej a ruskej proveniencie. Takéto využitie zdrojov a ich citlivé spájanie do jedného celku vedie k vyváženému a plastickému stvárneniu základných tém, ktoré sú v diele nastolené. Prínos publikácie pre poznanie blízkovýchodnej problematiky možno uviesť aj v tej súvislosti, že problémy v nej sa analyzujú v prepojení viacerých rovín a smerov, čím poukazujú na ich zložitost' a potrebu uceleného pohľadu na ne.

V monografii sa objasňuje vývoj na Blízkom východe vo vytýčenom období v dvoch základných líniách. Prvú líniu predstavuje načrtnutie základných udalostí a trendov vývoja, ktoré má makrospoločenský až historicko-sociologický charakter. Výber medzníkov skúmaného obdobia však nie je náhodný a nemá len čisto symbolický charakter.

V úvode autor uvádza: *„Porážka Osmanskej ríše v prvej svetovej vojne a jej úplný rozpad poskytli víťazným európskym mocnostiam možnosť nadiktovať Blízkemu východu také usporiadanie, aké im vyhovovalo.“* (s. 7) V najlepšej pozícii bola Veľká Británia, ktorá mala v regióne aj vojenské jednotky. Napriek tomu mu však nedokázala vnútiť usporiadanie podľa vlastných predstáv. A tak *„územno-politická štruktúra, Blízkeho východu, ako sa sformoval roku 1923 bola výsledkom kompromisu medzi Britániou a inými európskymi veľmocami, ... medzi Európou a prebúdžajúcim sa Blízkym východom.“* (s. 7)

Charakteristika obdobia sa odvíja od skončenia prvej svetovej vojny – podmienok, ktoré sa vytvorili v poslednej fáze rozkladu Osmanského impéria. Nádeje vytvárajúceho sa arabského nacionalizmu boli síce veľké, ale hmlisté a neisté. V tomto čase Veľká Británia a do istej miery aj Francúzsko úplne ovládli arabský Blízky východ, čo sa neskôr ukázalo ako významnejšie než všetky záväzky a sľuby, ktoré dali jeho vládcovi či ľudu za vojny. Napriek **Wilsonovým** princípom, ktoré zdôrazňovali právo na sebaurčenie národov ako významný prostriedok na prekonanie

medzinárodných treníc, komplikácií a sporov, Veľká Británia a Francúzsko nastoľovali požiadavky, neskôr spôsobujúce vážne rozpory nielen v Európe, ale negatívne sa odrážajúce aj na vývoji Blízkeho východu v nasledujúcich desaťročiach. V ich jadre spočívali najmä „tradičné chútky Francúzska a Británie na ovládnutie arabských provincií Osmanskej ríše a ich premenu na vlastné kolónie, obsiahnuté v **Sykesovej-Picotovej** dohode z mája 1916.“ (s. 15) Po skončení vojny navyše došlo k rôznym sporom pri realizácii britských a francúzskych predstáv o rozdelení arabských území bývalej Osmanskej ríše. Ich výsledkom bolo ďalšie prehliadanie arabských záujmov a narastanie rôznych prvkov kríz a konfliktov v regióne, ktoré sa doňho vnášali zvonku.

Analýza obdobia sa uzaviera koncom druhej svetovej vojny. Okrem iných udalostí sa zvyrazňuje vznik Ligy arabských štátov 22. marca 1945 v Káhire. Jej zakladajúcimi členmi bolo sedem arabských štátov – Egypt, Irak, Jemen, Libanon, Saudská Arábia, Sýria a Zajordánsko a predstaviteľ Palestíny. Poznamenáme, že napriek nesmiernej komplikovanosti vnútorného fungovania i vonkajšieho pôsobenia sa Liga arabských štátov odvtedy stala významnou medzinárodnou organizáciou, ktorá dnes ovplyvňuje širší región než je Blízky východ, odkiaľ boli jej zakladajúci členovia. Má už 22 riadnych členských štátov a jedného člena so štatútom pozorovateľa.

Druhú líniu obsahu publikácie tvorí charakteristika štátov (území) „al-mašriq“. V tejto línii sa objavujú dve nosné témy.

Prvou je objasnenie základov britskej blízkovýchodnej politiky v súvislosti s dominantným vplyvom úsilia upadajúceho impéria udržať si za každú cenu vplyv v regióne. Významným faktorom situácie bola aj snaha o presadenie francúzskej nadvlády v Levante, ktorá bola vedená najmä úmyslom urobiť z veľkého Libanonu hlavný stan svojich blízkovýchodných operácií, často protichodných záujmom a cieľom Veľkej Británie.

Druhá téma sa zameriava na protirečivé procesy formovania a pôsobenia arabského nacionalizmu na Blízkom východe, ktorý je v ňom až doteraz významným faktorom medzinárodnopolitického diania. **K. R. Sorby** viackrát poukazuje na to, že arabský nacionalizmus mal v tomto čase sekulárny charakter. Uvádza, že emir **Fajsal**, ktorý viedol arabskú delegáciu na Parížskych mierových rokovaníach a neskôr sa stal nakrátko kráľom Veľkej Sýrie (v roku 1920) a v rokoch 1921 – 1933 bol irackým kráľom, v októbri 1918 vyhlásil, že „*neuznáva žiadne rozdiely medzi Arabmi na*

základe náboženstva. Všetci tí, čo hovoria po arabsky (moslimovia, kresťania a židia), sú si rovní a majú tie isté práva a povinnosti. Ako Arab sa bude usilovať obnoviť arabské kultúrne dedičstvo.“ (s. 19)

Z obsahového hľadiska možno vymedziť v monografii tri spôsoby analýzy témy, ktoré sú medzi sebou navzájom spojené. Významnú časť publikácie predstavujú jej úvod a záver, ako aj predhovor autora, ktoré nie sú len povinnou súčasťou obsahu diela, ale výrazne prispievajú k pochopeniu reálií, zložitosti a významu témy.

Prvý spôsob analýzy je spojený s charakteristikou Blízkeho východu, ktorá má dve časti – otvárajúcu a uzatvárajúcu výklad problémov. V prvej kapitole (Formovanie arabského východu) sa kladie dôraz na roky 1918 – 1920 a objasňuje sa úsilie predstaviteľov arabského nacionalizmu zapojiť sa do usporiadania Blízkeho východu po páde Osmanskej ríše, ktoré však bolo ovplyvňované až manipulované koloniálnymi záujmami Veľkej Británie a Francúzska. Ôsma kapitola (Otázka arabskej jednoty a založenie Ligy arabských štátov) sa zameriava najmä na dianie v období druhej svetovej vojny.

Druhý spôsob ukazuje na základy britskej blízkovýchodnej politiky (v tretej kapitole). Tu sa zvyrazňuje najmä počínanie Londýna v rokoch 1918 – 1921, spolu s Parížom využívajúcim možnosti, ktoré im poskytol systém mandátov vytvorený Spoločnosťou národov. Veľká Británia a Francúzsko do augusta 1924, keď vstúpila do platnosti Laussanská zmluva (nahrádzajúca pôvodnú Sévreskú mierovú zmluvu s Tureckom), vykonali na Blízkom východe „*viaceré de facto úpravy pre vytýčenie hraníc a formu správy, ktoré Spoločnosť národov už nemohla odstrániť. Mnohé "objektívne reality" museli byť akceptované.*“ (s. 56)

Tretí spôsob, ktorému sa venuje najviac priestoru – viac ako polovica obsahu, a to až päť kapitol – súvisí s charakteristikou štátneho usporiadania a územných zmien v „al-mašriq“. Ide o tretiu (Francúzska nadvláda v Levante), štvrtú (Britský mandát v Palestíne), piatu (Budovanie štátnosti v Iraku), šiestu (Situácia na Arabskom polostrove) a siedmu kapitolu (Vývoj v Egypte a Sudáne).

Mimoriadne zložitou sa stala situácia s britským mandátom predovšetkým v Palestíne, kde sa Arabi obávali **Balfourovej** deklarácie a vytvorenie národnej domoviny pre židov videli ako hrozbu svojho práva na samourčenie, ktorá môže viesť až k strate vlasti. Britská vláda si neuvedomila, že prevzatím zodpovednosti za Palestínu, si na seba zobrala

nesplniteľnú úlohu. Jej neúspech pri riešení problémov na území „*naďalej zakalil napäté vzťahy Británie s Arabmi. Text mandátu výrazne zvýhodňoval sionistov, keďže už v preambule bol mandanát zaviazaný, aby Balfourovu deklaráciu uvádzal do života.*“ (s. 77)

Okrem toho sa v týchto kapitolách poukazuje na to, že hlavným cieľom vytvorenia Zajordánska a Iraku boli predovšetkým záujmy britskej moci, ktoré sa neopierali o žiadne historické, kultúrne, ani geografické reálie či tradície. Podobne aj Francúzsko realizovalo svoj mandát v Libanone a Sýrii tak, aby si upevnilo svoju pozíciu v regióne bez ohľadu na záujmy arabského obyvateľstva.

Vývoj v regióne komplikovali aj vzťahy medzi jednotlivými arabskými štátmi, ktoré boli zaťažené už viac novovytvorenými podmienkami britskej nadvlády, ktorej sekundovali Francúzi, ako starým dedičstvom osmanskej nadvlády. Po prvej svetovej vojne sa napriek úsiliu Britov časy ich koloniálnej ríše končili. Koniec druhej svetovej vojny znamenal aj definitívne vytvorenie nového usporiadania medzinárodných vzťahov, kde sa zásadne zmenila pozícia Veľkej Británie i Francúzska. Vo vývoji arabských štátov Blízkeho východu nastala tiež nová etapa. Medzinárodnopolitický vývoj priniesol ďalšie problémy a otázky, ale oblasť Blízkeho východu zostala až dodnes horúcou pôdou svetovej politiky.

Hodnotné na diele je aj to, že autor sa dôsledne drží vytýčenej línie objasňovania nastoľovaných problémov. Zameriava sa na javy, procesy a udalosti, ktoré sa viažu k vymedzenému obdobiu a regiónu a zdôrazňuje rozhodujúce podmienky a faktory vývoja v nich. Pri spôsobe stvárnenia jednotlivých problémov prevažuje historická metóda, ktorá však primeraným spôsobom vyúsťuje aj do širších teoretických záverov, dotýkajúcich sa najmä politických aspektov a súvislostí témy. Čitateľ po preštudovaní monografie získa nielen veľké množstvo precízne spracovaných údajov a poznatkov o nedávnej histórii Blízkeho východu, ale môže začať uvažovať aj o tom, čo z toho, čo sa dnes deje v Palestíne, Iraku či v Libanone, je ešte stále podmienené aj vývojom v medzivojnovom období.